

Tarvel, Enn

Gymnasium Dorpatense 1583-1625

Rozprawy z Dziejów Oświaty 33, 17-26

1990

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ENN TARVEL *

GYMNASIUM DORPATENSE 1583—1625

W literaturze historycznej nie znajdujemy zbyt wiele informacji o szkołach jezuickich istniejących i działających w Dorpacie za czasów polskich. Na rok 1583 przypada otwarcie klasy elementarnej (albo klas) gimnazjum; klasy następne — podobnie jak seminarium dla tłumaczy założone w 1585 r. — powstawały w latach późniejszych¹. Szkoła ta bywa różnie określana: raz jako gimnazjum, innym razem jako kolegium bądź nawet jako akademia. W pismach drukowanych uważa się, iż stanowi ona podwaliny Uniwersytetu Dorpackiego — Akademii Jezuickiej², a w ustnych wypowiedziach historyków-amatorów niejednokrotnie rozpatrywano kwestię, czy nie należało by ustalać daty powstania Uniwersytetu od roku założenia Akademii Jezuickiej. Jak wiadomo, zarówno w litewskich, jak radzieckich naukach historycznych przyjęto uznawać rok założenia Akademii Jezuickiej w Wilnie za rok powstania Uniwersytetu Wileńskiego³.

Na temat szkoły jezuickiej w Dorpacie zachowało się bardzo mało materiału źródłowego. Jezuici przesyłali do centrali swojego zakonu w Rzymie trzy rodzaje sprawozdań z działalności kierowanych przez siebie kolegiów. Były to więc przede wszystkim sprawozdania ogólne z działalności przełożonego, następnie raporty z prac kadry, wreszcie doniesienia o samych szkołach. Sprawozdania ogólne były tego samego rodzaju co publikowane przez E. Kurtza w latach 1583—1614 roczne

---

* Autor — doktor nauk historycznych — jest pracownikiem naukowym w Instytucie Historii Akademii Nauk Estońskiej SRR. Specjalizuje się w historii krajów nadbałtyckich w XVI—XVII wieku i posiada w tej dziedzinie znaczny dorobek.

¹ *Eesti ajalugu*, III Tegevtoimetaja O. Liiv, peatoimetaja H. Kruus, Tartu 1940, s. 104. *Eesti NSV ajalugu kolmes köites*, I köide. Toimetanud A. Vassar, Tallinn 1955, s. 310, 385.

² *Eesti rahve ajalugu*, II Toimetanud J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vassar, Tartu 1933, s. 783, 1135.

³ L. Vladimirovas, K. Jabłoński, J. Jurginis, J. Bulavas, *Vilnius universitetis*, redagovo J. Bulavas, Vilnius 1956, s. 13, 17.

sprawozdania z Rygi i Dorpatu⁴. Podobnie były redagowane krótkie raporty na temat personelu kolegium i sytuacji ekonomicznej (*Catalogus tertius* lub *Catalogus informationis*, lub *Tertius catalogus, qui dicitur rerum* oraz roczny *Catalogus brevis*). Sprawozdania z prac całego personelu kadry były dwojakiego rodzaju: *Catalogus primus* podawał ogólne dane, *Catalogus secundus* zawierał zaś informacje o charakterze poufnym. Mimo iż w archiwum zakonu Jezuitów w Rzymie (Archivum Romanum Societatis Jesu)⁵ nie zachowały się, niestety, żadne doniesienia o samych szkołach, w sprawozdaniach ogólnych oraz w sprawozdaniach z prac kadry znajdujemy wystarczającą liczbę danych pozwalających na ustalenie miejsca, jakie zajmowała szkoła dorpacka w systemie szkolnictwa jezuickiego oraz w historii szkolnictwa estońskiego. Mamy ponadto liczne prace badawcze poświęcone rezydencji jezuitów w Dorpacie, w których omawia się także ich działalność na polu szkolnictwa⁶.

Szkoły jezuickie dzieliły się na dwa stopnie: stopień niższy (*studia inferiora*) i stopień wyższy (*studia superiora*). Stopień niższy, czyli gimnazjum, w którym obok przyszłych członków zakonu pobierała nauki również młodzież świecka, posiadało 5 klas: *infima classis grammaticae* (zwana po prostu infimą), *media classis grammaticae* (albo *grammatica*), *suprema classis grammaticae* (inaczej *syntaxis*), *humanitas* oraz *rhetorica*. W klasach gramatycznych obowiązywał kurs roczny (wyjątkiem była dwuletnia infima), w klasach zaś wyższych — kurs dwuletni. Dodajmy, że taki plan nauczania został ostatecznie zatwierdzony dopiero w 1599 r. Głównym celem nauki, pomijając zadania religijno-ideologiczne, było dobre opanowanie języka łacińskiego. Uczono też o tyle wystarczająco greki, aby uczeń mógł układać w tym języku wiersze. W ustalaniu przebiegu samej nauki oraz szczegółów programu nauczania brano pod uwagę warunki lokalne; jezuici musieli uwzględniać lokalne tradycje i prawa. Kurs gimnazjalny nie obejmował żadnego przedmiotu przewidzianego dla *quadrivium*, w szkole pięcioklasowej uczono jednak także matematyki i śpiewu. W Poznaniu, leżącym w polskiej

⁴ *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat 1583—1614*, Lateinischer Text mit deutscher Übersetzung von E. Kurtz, Riga 1925.

⁵ Na podstawie fotokopii i odpisów akt znajdujących się w Bibliotece Krakowskiej Klasztoru Jezuitów (Bibliotheca Residentiae Cracoviensis P. P. Societatis Jesu ad S. Barbaram) oraz wiążących informacji uzyskanych od o. Bronisława Natońskiego SJ, znawcy szkolnictwa polskich jezuitów (1969).

⁶ V. Helk, *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625. Ein Vorposten der Gegenreformation in Nordosteuropa*. Odense University Studies in History and Social Sciences, t. 44, Odense 1977; idem, *Die Jesuiten in Dorpat*, „Zeitschrift für Ostforschung”, 1963, z. 4, s. 673—687; J. Kivimäe, *Vastreformatsiooni algus Liiivimaal ja Tartu jesuiitide kolleegiumi rajamine — Ajalooalaseid töid V. Ütijaaloringi kogumik*, Tartu 1974, s. 28—56; idem, *Jesuiitide koolitegevusest Eestis — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi*, I, Tartu 1975, s. 5—16.

provincji zakonu jezuitów, uczono w klasie retoryki, tj. w klasie ostatecznej, dialektyki, fizyki i historii, a w szkole wileńskiej również języka rosyjskiego i niemieckiego⁷.

Odpowiednio do ideologicznych tendencji zakonu wykładano w wyższych szkołach jezuickich sztuki wyzwolone, filozofię i teologię, brakowało natomiast takich kierunków, jak nauka prawa czy medycyna. *Studia superiora* były przewidziane dla przyszłych członków zakonu. Przyjmowano na nie młodych ludzi po uprzednim odbyciu przez nich dwuletniego nowicjatu. *Studia* rozpoczynano dwuletnim (trwającym zazwyczaj trzy lata) kursem filozofii, obejmującym logikę Arystotelesa, fizykę i metafizykę. Poza tym czytywano też etykę, geometrię Euklidesa oraz nieco geografii. Po ukończeniu tego kursu obowiązywała paroletnia praca pedagogiczna w szkole niższego stopnia i dopiero wówczas zezwalało adeptom na podjęcie studiów teologicznych, których program zawierał m.in. tomistyczną teologię scholastyczną, kazuistykę itd.

Taka właśnie struktura studiów wyższych obowiązywała na Akademii Wileńskiej (*Academia et Universitas Vilmensis*), wyposażonej także we wszystkie przysługujące uniwersytetowi przywileje i immunitety. Szkoła w Dorpacie natomiast była tylko gimnazjum, i to o niepełnych kursach.

Gimnazjum założono w roku 1583 przy siedzibie jezuitów w Dorpacie⁸. Początkowo liczyło ono ok. 30 uczniów; poza trzema młodymi luteranami pochodzenia niemieckiego byli to przeważnie synowie szlachty polskiej. Brakuje źródeł do ustalenia ilości klas, dlatego też mówi się nieraz tylko o klasach elementarnych. I tak np. historyk szkół jezuickich S. Załęski twierdzi, że szkoła w Dorpacie miała początkowo dwie klasy gramatyczne oraz że infimę otwarto jesienią 1584 r.⁹ W 1585 r. przemieniono dorpacką rezydencję jezuitów na kolegium, co zostało formalnie zatwierdzone królewskim aktem fundacyjnym z 14 stycznia 1586 r.¹⁰ Kolegia były szkołami o systemie internatowym, pod słowem „kolegium” rozumiano jednakże zazwyczaj całą rezydencję, a nie tylko

⁷ K. Schmidt, *Geschichte der Pädagogik*, wyd. 4, Götten 1883, t. III, s. 242 i n.; B. Natoński, *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji*, referat na sesji „Problemy Polskiej Kontrreformacji”, Warszawa 1968.

⁸ Prawdopodobnie 18 kwietnia, tj. w miesiąc później po przybyciu jezuitów do Dorpatu. Por. J. Kivimäe, *Jesuiitide koolitegevusest Eestis...*, s. 9, 7; *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...* Eesti kirjanduse ajalugu, I kd. Toim, red. A. Vinkel, Tallinn 1965.

⁹ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. IV: *Dzieje 153 kolegiów i domów jezuitów w Polsce*, Kraków 1905, s. 274 i n.

¹⁰ Według V. Helka królewski akt donacyjny pochodzi z 7 października 1585 r., a ostateczny akt fundacyjny z 15 stycznia 1586 r. — *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625...*, s. 68—71. Por. *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...*, s. 32, oraz *Archivum Romanum Societatis Jesu* (dalej ARSI) 162 Pol. 75 Hist. Fundat. Lith., fol. 139; *Sealsamas* Pol. 50, fol. 34.

samą szkołę. W jednym sprawozdaniu jest wzmianka, że z momentem założenia kolegium wzrosła liczba uczniów (ok. 80) oraz że podzielono ich na trzy klasy. W innym sprawozdaniu nazwano szkołę w Dorpacie akademią¹¹. W tym bowiem czasie nie należało do wyjątków posługiwanie się mianem akademii także w odniesieniu do gimnazjum, choć przeważnie nazwę tę stosowano do uniwersytetu. Jeszcze w 1596 r. nazywa się uczniów szkoły w Dorpacie albo słuchaczami akademii, albo uczniami gimnazjum bądź szkoły¹².

W 1585 r. otwarto ponadto w Dorpacie seminarium dla tłumaczy, dysponującym znawcami takich języków, jak: łotewski, estoński, rosyjski, łańciński, niemiecki, litewski, szwedzki i polski¹³. Jezuici wiązali bowiem wielkie plany z kolegium w Dorpacie, które leżało w pobliżu granicy z Rosją i Szwecją; stąd właśnie zamierzano krzewić wiarę katolicką od Rosji do Azji aż po Indie. W sierpniu 1585 r. seminarium liczyło 10 uczniów, w tym 2 było pochodzenia łotewskiego, a 8 estońskiego; najprawdopodobniej byli to zamieszkali na ziemi estońskiej Niemcy.

Według S. Załęskiego około 1593 r. otwarto w gimnazjum dorpackim jedną klasę dla nauki składni (*syntax*) i poetyki (czyli *humanitas*)¹⁴. Dalej się nie posunięto; nie założono klasy retoryki. Według sprawozdania z 1597 r. w kolegium była *humanitas (schola humanitatis)*¹⁵, sprawozdanie zaś z 1598 r. mówiło o dwóch wyższych klasach oraz klasach niższych¹⁶. Można więc przyjąć, że istniały dwie klasy gramatyczne: *syntaxis* i *humanitas*. Opierając się jednak na sprawozdaniu z prac kadry w polsko-litewskiej prowincji zakonu z roku 1598 można stwierdzić, że część pedagogów uczących w innych kolegiach (w Jarosławiu, Pułtusku, Płocku, Nieświeżu) uprzednio nauczała retoryki w Dorpacie (jak np. Laurentius Boierus) bądź ją tam studiowała (Paulus Dulcius, Andreas Voluramus, Joannes Strubycz, Martinus Masoviensis, Albertus Joannis)¹⁷. Również i w 1599 r. czterech z pięciu studentów, w tym Szwed Petrus Graben, uczyło się retoryki¹⁸. Według informacji z 1600 r. kierownik gimnazjum (o. Martinus Costinensis) osobiście się zajmował udzielaniem lekcji retoryki¹⁹. V. Helk także utrzymuje, że gimnazjum

¹¹ „Dorpati variis scholarum ordinibus academici distincta auditorum quoque varietate et multitudine floret...” — *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...*, s. 32.

¹² *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...*, s. 58, 59, 69, 94.

¹³ Seminarium istniało już w styczniu 1585 r. — V. Helk, *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625...*, s. 56; *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...*, s. 36.

¹⁴ S. Załęski, *op. cit.*, s. 276.

¹⁵ *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...*, s. 108.

¹⁶ *Ibidem*, s. 111 i n.

¹⁷ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (dalej BZNO) mikrof. II 96, k. 11, 12, 51 i n., 67, 126.

¹⁸ ARSI 162 Pol. 7 I Hist. Fundat. Lith., fol. 287.

¹⁹ „Professores una cum gymnasiurum praefecto, qui idem nostros in rhetoricis instituit...” — *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...*, s. 146.

dorpackie posiadało wszystkie, tj. pięć, klas, w tym i najwyższą — klasę retoryki²⁰. W najwyższej klasie gimnazjalnej studiowało w ciągu 1600 r. 12 jezuitów z całej polsko-litewskiej prowincji zakonu.

A zatem, aczkolwiek według sprawozdania z 1598 r. gimnazjum w Dorpacie miało tylko cztery klasy, uczono w nim retoryki zarówno przed tym, jak i później. Retorykę można było studiować w Dorpacie już w latach 1594 i 1595; jak można wnioskować ze sformułowania *studuit in Rhetorica Dorpati*, istniała tam też i klasa retoryki. Prawdopodobnie powstała ona już około 1593 r. Co się natomiast tyczy 1589 r., to najprawdopodobniej nie przyjęto w tym roku żadnego ucznia do klasy retoryki. W każdym razie jest rzeczą prawie pewną, że w gimnazjum jezuitów w Dorpacie czynnych było pięć klas z pełnym kursem.

W roku 1600, przed zajęciem Dorpatu przez Szwedów, jezuita zawiesili działalność kolegium. W 1603 r., po wycofaniu się Szwedów, jezuita powrócili do Dorpatu, lecz szkoła (z 20 chłopcami) mogła zostać otwarta dopiero po 1611 r.²¹ W 1617 r. czynne w niej były: *infima* i *grammatica*²². Stan kadry nauczycielskiej pozwala wnioskować, że i w latach następnych sytuacja przedstawiała się podobnie. Z kolei seminarium dla tłumaczy zostało wedle wszelkiego prawdopodobieństwa ponownie otwarte po 1615 r.²³ W dwa lata później zaprzestano podawania relacji o seminarium w źródłach²⁴. Nie doszło już do należytego rozwoju obu szkół, a zdobycie Dorpatu przez Szwedów w 1625 r. położyło kres szkolnictwu jezuita. Gimnazjum jezuitów w Dorpacie istniało więc przez 30 lat, z czego siedem przypadało na działalność w jego pełnym wymiarze.

Jezuici (także nauczyciele) mieli zwyczaj przenoszenia się z jednej siedziby (lub kolegium) do drugiej. Z tej też przyczyny przebywało w owych latach w Dorpacie wielu uczonych jezuitów (Guilhelmus Bucius, Thomas Busaeus, Laurentius Boierus, Jacobus Eggenius, Joannes Ambrosius Voelker, Georgius Von der Aue); niektóre z tych nazwisk przeszły do estońskiej historii kultury i należą do zbyt znanych postaci, aby je w tym miejscu opisywać²⁵. Większość członków kolegium zajmowała się pracą misyjną, a nauczanie spoczywało na barkach 3—4 nauczycieli (po 1611 r. — 1—2). W 1584 r. w szkole byli zatrudnieni dwaj ojcowie-nauczyciele (Polak — Jochannes Urbani oraz Niemiec — Valentinus Hengelius) i jeden młodszy nauczyciel (Johannes Strunk, rodem

²⁰ V. Helk, *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625...*, s. 86; idem, *Jesuitterne fra Dorpat i svensk fangenskab*, [w:] *Svie-Estonica*, t. XVIII (ny följd 9), Lund 1967, s. 3.

²¹ *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...*, s. 163, 238.

²² ARSI Sealsamas, Pol. 50, fol. 116.

²³ V. Helk, *Die Jesuiten in Dorpat...*, s. 684.

²⁴ Idem, *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625...*, s. 152.

²⁵ *Eesti ajalugu*, III..., s. 360 i n. *Eesti kirjanduse ajalugu...*, s. 119—124. V. Helk, *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625...*, s. 211 i n.

z Prus); przełożonym (*praefectus studiorum*) był o. Thomas Busaeus (Niderlandczyk)²⁶. W 1590 r. wśród 17 członków kolegium było 5 księży oraz 4 nauczycieli (magistrów) pomiędzy nimi Polak — Christophorus Spotecus oraz Andreas Leomannus i Joannes Strunk, obaj rodem z Prus; przełożonym (*praefectus studiorum*) był wówczas Niemiec — Ambrosius Voelker²⁷. Do roku 1591 urząd rektora piastował Thomas Busaeus, po nim przejął ten urząd Jacobus Eggenius, a od 1599 r. — Georgius von der Aue. W 1597 r. działał Voelker w charakterze wice-rektora, bezpośrednim zaś nauczaniem zajmowało się 7 osób. Seminarium kierował o. Martinus Ostiensis (Polak), a kapelanem szkolnym był Martinus Antony Costinensis (Polak); gramatyki i retoryki uczył o. Joannes Osnicius (Polak), poetyki i retoryki — o. Christophorus Spotecus (Polak). Trzej pruscy nauczyciele-magistrowie (Georgius Blauhutt, Simon Hein i Valentinus Seidelius) nauczali w trzech klasach gramatycznych oraz w *humanitas*²⁸. W 1597 r. w skład członków kolegium dorpackiego wchodziło: 7 księży, 3 magistrów albo lektorów i 7 koadiutorów, razem 17 osób. W polsko-litewskiej prowincji zakonu mniejszym od dorpackiego było kolegium w Nieświeżu, liczące 16 osób (7 księży i 2 magistrów). W Braniewie było np. 9 księży i 8 magistrów, w Rydze — 12 i 2, w Wilnie — 20 i 11. Największe było liczące 60 osób (w tym 24 nowo przyjętych do zakonu) kolegium wileńskie.

Według sprawozdania z 1598 r. kolegium w Dorpacie miało 9 księży, z których 2 uczyło w dwóch wyższych klasach; 2 magistrów nauczało w klasach niższych²⁹. Katalog z 1599 r. również wyszczególnia 2 magistrów (Valentinus Seidelius, rodem z Prus i Niemiec — Hieronymus Hirstein) oraz ojców jezuitów, do których należeli: Ostiensis, Costinensis, Osnicius i Spotecus³⁰. Jest bardzo prawdopodobne, że wyznaczano uczniów z klas wyższych na nauczycieli w niższych klasach, co zresztą należało do przyjętego zwyczaju u jezuitów.

Po 1611 r. szkoła miewała już tylko jednego nauczyciela (1611—1613 — magister Joannes Lenartowicz; 1616—1617 — magister Ertmanus Mardewalt; 1619 — magister Joannes Braun; 1620 — o. Urbanus Hepner; 1621 — magister Petrus Herdel i 1625 — magister Christophus Loft)³¹. W latach 1619—1620 kierownikiem seminarium był G. Buccius, a od 1621 r. o. Andres Lansedius. Szkołą kierował w 1619 r. o. Melchior Schmelligh, a w 1620 r. sam rektor kolegium — o. Stanislaus Koziński.

Gimnazjum w Dorpacie nie liczyło wielu uczniów. W 1584 r. było

²⁶ ARSI 162 Pol. 6 Hist. Fundat. Lith., fol. 43 i n.

²⁷ ARSI 162 Pol. 50..., fol. 83; Pol. 7 II..., fol. 23 i n.

²⁸ BZNO, mikrof. II 96, k. 101 i n.

²⁹ *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...*, s. 111.

³⁰ ARSI 162 Pol. 7 I..., fol. 286 i n.

³¹ ARSI 162 Lith. 6, fol. 16, 54, 56, 106, 116, 117; S. Załęski, *op. cit.*, s. 279.

30 uczniów, w 1585 r. — 80, 1592 — 70, a w 1618 r. — 42. Dla przykładu zacytujmy dane podane przez B. Natońskiego, według których liczba uczniów uczęszczających do kolegium w Wilnie wynosiła w kolejnych latach: 1570 — 160; 1574 — 361; 1576 — ok. 500; 1590 — ok. 600; 1595 — ok. 700; 1597 — ok. 800, a w 1618 r. — 1210 uczniów. Z kolei w Pułtuskubie pobierało naukę w 1581 r. ok. 500 uczniów, w 1595 r. — ok. 600; 1597 — ok. 700; 1599 — ok. 900 i w 1596 r. — ok. 800 uczniów. Do kolegium w Poznaniu uczęszczało w 1581 r. ok. 500 uczniów, a w 1596 — ok. 800. W roku 1618 kolegia w Rydze i Braniewie liczyły po 27 i 480 uczniów³². Przypomnijmy, że o ile w 1618 r. kolegium w Dorpacie posiadało tylko dwie klasy, to np. w Wilnie w tymże samym roku uczęszczało do dwóch pierwszych klas gramatycznych (*infima* i *grammatica*) łącznie 627 chłopców, a dalszych 203 uczniów liczyła jeszcze wyższa klasa gramatyczna.

Udział Estończyków w działalności kolegium i gimnazjum w Dorpacie był nader skromny. Zdaniem V. Helka w ogóle nie było zbyt wielu Inflantczyków wśród tutejszych jezuitów (w latach 1587—1625 było w Dorpacie 5 księży i 10 braci świeckich)³³. Wbrew trudnościom, z jakimi wiąże się ustalanie narodowości na podstawie skąpych danych biograficznych i określeń pochodzenia, jak „Livo” lub „Esto”, wydaje się rzeczą pewną, iż wśród personelu kolegium dorpackiego było tylko dwóch Estończyków, a mianowicie dwóch świeckich koadiutorów: Joannes Esto, zmarły w 1603 r. w niewoli szwedzkiej, i Joannes Cimmermann, który po 1625 r. osiedlił się w Połocku, gdzie zmarł w 1644 r. Wiele się mówi o tym, że Estończycy również chodzili do szkół jezuickich. W rzeczywistości owo domniemanie opiera się na jednej tylko notatce figurującej w raporcie z działalności kolegium w 1585 r., według której do Akademii Dorpackiej mieli uczęszczać Polacy, moskwianie, Estończycy i Niemcy³⁴. Ta jedyna informacja nie może być podstawą do wyrowadzania wiarygodnych wniosków. Podobnie jest z przypuszczeniem nie dającym się z całą pewnością udowodnić, jakoby kilku Estończyków było słuchaczami seminarium dla tłumaczy³⁵. Odnośnie do powyższego przykłady ograniczają się do osoby Michaela Sommera, który po ukończeniu seminarium trudnił się tłumaczeniami na język estoński w kolegium w Braniewie³⁶. Czy Sommer był rzeczywiście Estończykiem,

³² ARSI 162 Lith. 6, fol. 116.

³³ V. Helk, *Die Jesuiten in Dorpat...*, s. 685; idem, *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625...*, s. 211—253.

³⁴ *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...*, s. 32.

³⁵ V. Helk, *Die Jesuiten in Dorpat...*, s. 678, 682, 696; idem, *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625...*, s. 89 i n., 185—193.

³⁶ V. Helk, *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625...*, s. 90, 186, 247; idem, *Die Jesuiten in Dorpat...*, s. 682; *Eesti kirjanduse ajalugu...*, s. 119; „Ajalooline Ajakiri”, 1927, nr 3, s. 182.

tego nie można dokładnie stwierdzić; poza tym nic więcej o Estończykach nie wiadomo. Nie tylko Niemiec z Inflant Buccius (Buck)³⁷, lecz również Holender Busaeus i Niemiec z Turynгии Voelker oraz Szwed Boierus nie mieli trudności z tekstami estońskimi.

Jak widzimy, gimnazjum w Dorpacie zajmuje stosunkowo skromne miejsce w estońskiej historii kultury i oświaty, lecz nawet tak drobny jego udział należy ocenić pozytywnie. Gimnazjum jezuitów dawało solidne humanistyczne wykształcenie, odpowiadające powszechnemu w XVI wieku poziomowi. Do tego okresu nie mogą być zastosowane negatywne oceny Voltaire'a czy A. Tondiego. Wprawdzie szkoła nie poświęcała dostatecznej uwagi naukom realnym, lecz za to dawała dobre przygotowanie w znajomości języków klasycznych, a tym samym otwierała drogę do oświaty. Uczono także języków obcych, jeśli nie w gimnazjum, to w seminarium dla tłumaczy. Program nauczania obejmował też naukę rzemiosł, w tym drukarstwa³⁸. Nawet stosowana przez jezuitów metoda nauczania (wykłady, dysputy, codzienne powtarzanie materiału) winna zostać oceniona pozytywnie. Cel, ku któremu zmierzali jezuiti poprzez oświatę (wzmoczenie katolickiej pobożności, kształcenie kleru w duchu kontrreformacji i in.), nie powinien nam przesłaniać istniejących w niej postępowych tendencji.

Nie ma wątpliwości, że gimnazjum w Dorpacie wywierało na swoje otoczenie pewien wpływ pobudzający kulturalnie; z jednej strony poprzez udostępnianie — w tym i Estończykom — możliwości nauki, z drugiej strony dzięki przedsięwzięciom mającym szerszy zasięg oddziaływania, jakimi były np. przedstawienia teatralne³⁹. Sztuki teatralne wystawiane przez jezuitów są zaliczane do najlepszych w owych czasach. Panuje przekonanie, że zręczni jezuiti dorpaccy bynajmniej nie poprzestawali na wystawianiu sztuk wyłącznie w języku łacińskim, lecz że wprowadzali do nich także inne języki lokalne. Kolegium w Dorpacie, będąc producentem estońskiego słowa drukowanego, wniosło również swój wkład do rozwoju estońskiej książki, a może nawet i do krzewienia czytelnictwa wśród Estończyków.

Niezmiennie się również podkreśla współdziałanie dorpacciego gimnazjum jezuitów w tworzeniu uniwersyteckich tradycji w Dorpacie⁴⁰. Karol IX zamierzał założyć gimnazjum (świeckie — przyp. tłum.) w Dorpacie już w roku 1601⁴¹. Można nawet przyjąć, że przy ustalaniu siedziby Uniwersytetu w 1632 r. współdecydowały — obok istniejących

³⁷ V. Helk, *Jesuitterne fra Dorpat...*, s. 6, idem, *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625...*, s. 212 i n.

³⁸ *Eesti kirjanduse ajalugu...*, s. 678.

³⁹ *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu...*, s. 55 i n., 98.

⁴⁰ V. Helk, *Die Jesuiten in Dorpat...*, s. 687; idem, *Die Jesuiten in Dorpat 1583—1625...*, s. 193; J. Kivimäe, *Jesuiitide koolitegevusest Eestis...*, s. 15 i n.

⁴¹ „Ajalooline Ajakiri”, 1931, nr 2, s. 126.

do wykorzystania budynków oraz sprzyjającego położenia geograficznego miasta — żywe jeszcze wspomnienia o gimnazjum jezuitów w Dorpacie.

*Z języka niemieckiego
przełożyła Joanna Jarzęcka*

ENN TARVEL

DORPATENSE GRAMMAR-SCHOOL 1583—1625

Summary

The grammar-school in Dorpat (Tartu) founded in 1583 at first comprised 3 grammar classes with 30 pupils. Already in 1585 there was created a seminary for the translators of the modern languages including Estonian, Swedish, Russian, German and Polish. Only in 1593 the grammar-school had a full course of 5-class (7-year) secondary school called inferior studies with the classes of rhetoric and humanistic, which were two-years. As a result of Swedish invasion in 1600—1603 there was a break in the work of the school. After its resumption in 1611 the activity of the school lasted only till 1625, e.g. until Swiss occupied Dorpat again. In sum, the Jesuit grammar-school in Dorpat had been opened for 30 years and was one of the important centres of propagation of the Catholic religion on the vast areas of contemporary Russia.

There were teaching in this school over a dozen eminent Jesuits of different nationalities, including a few Poles as well. Among the 17 members of the whole Dorpat college there were at the end of XVI c. 4 masters and 7 coadjutors. After 1611 the teacher's team narrowed greatly to one master. The number of pupils was increasing, first from 30 to 80, and then it was decreasing, to 42 in 1618. In comparison with other colleges the Dorpat grammar-school was a small one. The participations of Estonians in the school work was also small: the sources say about two laic coadjutors. Among pupils the Estonians built up the smallest group. Despite this numerical smallness the 30-year activity of the Dorpat grammar-school with the seminary for translators, played an important and positive role in the development of Estonian culture and education on the turn of the XVI century.

Translated by Ewa Kulińska

ЭНН ТАРВЕЛЬ

GYMNASIUM DORPATENSE 1583—1625

Резюме

Иезуитская гимназия в Дорпате (теперь Тарту) основанная в 1583 г., первоначально состояла из трех грамматических классов с 30 учениками. Уже в 1585 г. была образована семинария для переводчиков современных языков, включая эстонский, шведский, русский, немецкий и польский языки. Только начиная с 1593 г. гимназия ввела полный средней 5-классной (7-летней) школы, называемой *Studia inferiora* с 2-летними классами гуманитаристики и риторики.

Во время нашествия шведов (1600—1603) в деятельности школы наступил перерыв. После возобновления в 1611 г. деятельность гимназии длилась лишь до 1625 г., т.е. до повторного занятия Дорпата шведами. В общем иезуитская гимназия в Дорпате действовала 30 лет и являлась одним из важных центров распространения католической религии на обширной территории тогдашней России.

В этой школе учили выдающиеся иезуиты разных национальностей, в том тоже несколько поляков. Среди 17 членов дорпатской коллегии в конце шестнадцатого века было 4 магистров и 7 коадьюторов. После 1611 г. учительский состав значительно уменьшился (остался только один магистр). Количество учеников первоначально возросло с 30 до 80, а потом уменьшилось до 42 в 1618 г. В сравнении с другими коллегиями дорпатская гимназия являлась невеликой школой. Невеликое было тоже участие эстонцев в деятельности школы: историки говорят о двух светских коадьюторах. Среди учеников эстонцы являлись самой маленькой группой. Несмотря на эту малочисленность 30-летняя деятельность дорпатской гимназии вместе с семинарией для переводчиков сыграли важную и положительную роль в развитии эстонской культуры и просвещения перелома шестнадцатого и семнадцатого веков.

Перевел А. Бочковски